

de vroege achttiende eeuw en aan het belang van de religie voor de tijdgenoten wordt niet duidelijk. Het zal Barthes wel weer zijn.

Zijn studie van 'Wolff en Deken als liedjesfabriek' uit 1988 legt eveneens een onhistorisch raster op het materiaal. Hier nauwelijks een woord over de patriotse politieke idealen van het tweetal, al in 1781 *in statu nascendi* aanwezig in hun teksten; de dames schurkten eenvoudigweg te veel aan tegen de heersende bourgeoisie en mannenwereld. Slechts af en toe dook daarover onbehagen in het werk op. Zij droegen hun liedjes op aan 'Menschenliefde', een 'ahistorisch, tijdloos fenomeen' en 'buitengewoon geschikte schutspatroom voor een bundel waarin de bestaande orde als universeel heilzaam wordt aangeprezen' (144). Merkwaardig hoe hier het achttiende-eeuwse Nederlandse beschavingsideaal opgenomen in plannen voor regeneratie van het in crisis verkerende vaderland (zo mooi beschreven in de studies van W. W. Mijnhardt) wordt genegeerd en er eisen worden gesteld aan vooruitstrevende achttiende-eeuwers, waar deze zelf niet op gekomen zouden zijn. Voor iemand die historisch denkt is het wat treurig waar te nemen hoe de signalen van deze historische teksten bij het beoefenen van historische letterkunde worden genegeerd. Natuurlijk kan ieder deze geschriften (en de beelden) verklaren zoals hij wil. Maar welke interpretatie krijgt in de loop der tijden meer gewicht dan de andere? Er moet toch een referentiepunt zijn om die ene beter te laten aansluiten bij het reeds bekende dan de rest, anders ontstaat een soort hedonistische willekeur. Maar misschien is het voor de auteur een genoegen soms buiten de historische context en niet gehinderd door cultuurhistorische bagage vrijelijk aan het interpreteren te slaan. Binnen de historische context heeft hij in ieder geval zijn strepen verdiend.

E. O. G. Haitsma Mulier

F. S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen: Walburg Pers, 1991, 192 blz., f39,50, ISBN 90 6011 732 8); ook verschenen als onderdeel van een catalogus van een tentoonstelling over de Nederlandse expansie in Bamberg in: *Kaufleute als Kolonialherren. Die Handelswelt der Niederländer vom Kap der Guten Hoffnung bis Nagasaki 1600-1800* (Bamberg, 1988).

Dit boek is een bijgewerkte herdruk van de succesvolle, gelijknamige studie die in 1982 uitkwam. Inmiddels verscheen ook een Duitse bewerking. De nieuwe uitgave is fraai uitgevoerd, ruim gezet en van veel illustraties voorzien die niet in de eerdere uitgave voorkwamen. In hoofdlijnen is de tekst echter weinig veranderd. In mijn bespreking van de eerste druk heb ik mijn waardering voor dit werk in het algemeen en in het bijzonder voor de bedrijfsmatige aspecten ervan uitgesproken. Mijn kritiek behelsde voornamelijk de te beperkte behandeling van de opkomst van de VOC als een territoriale macht in Azië. Gaastra maakte onvoldoende duidelijk waarom een handelonderneming zich in korte tijd kon ontwikkelen tot een staat *sui generis* buiten Europa. In de nieuwe uitgave is niet alleen hoofdstuk 2 gewijd aan de territoriale expansie van de VOC, ook elders komt dit probleem regelmatig aan de orde in verband met de vraag of de territoriale expansie de compagnie niet de das heeft omgedaan. Wogen de lasten van het territoriaal bezit wel op tegen de baten? Had de compagnie zich niet beter kunnen beperken tot de handel in plaats van geldverslindende militaire operaties te ondernemen die tot bezit leidden dat op de duur een molensteen om de nek van de compagnie zou zijn? Gaastra lijkt geneigd deze vraag met een aarzelend ja te beantwoorden. Men kan dit echter nooit met zekerheid uitmaken omdat politieke omstandigheden, de vierde Engelse oorlog, de financiële doodsteek betekenden voor de VOC.

Ik vraag mij af of Gaastra in zijn beoordeling van de kwestie of de compagnie veel keus had in de vraag van territoriale expansie niet te veel uitgaat van de bedrijfseconomische blik van heren XVII. Voor de verklaring van de expansie ligt de nadruk sterk op het Nederlandse optreden. Hoewel hij de diverse regio's waarin de Nederlanders actief waren, kort karakteriseert, gaat hij grotendeels voorbij aan elementen in de Aziatische omgeving, die een bijdrage zouden kunnen leveren tot een beter begrip van de expansie. De rijkjes in de Indonesische archipel waren 'zeer kwetsbaar voor de maritieme en commerciële macht van de VOC' (39); de vraag 'waarom de overheden in India en Perzië de compagniesdienaren zo gemakkelijk toelieten en voorrechten toekenden' (51); of dat op Java de compagnie zich 'mengde' in de interne politiek en haar invloed verder 'wist' uit te breiden' (61). Deze uitlatingen vooronderstellen een Nederlands initiatief. Hij neemt ook de visie van Ricklefs over die de Nederlanders ziet als een storende factor in de onderlinge factiestrijd van de Javaanse hoven (64). De verklaring van de economische successen van de compagnie in de Molukken en in de Preanger, waar specerijen, respectievelijk koffie, door de bevolking voor de compagnie werden verbouwd, is dan ook dwang (70). Hij hanteert daarbij het klassieke beeld dat in de negentiende eeuw is ontwikkeld uit verzet tegen monopolisten en het cultuurstelsel in het algemeen. Recent onderzoek heeft dit beeld sterk genuanceerd.

Een uitvoeriger analyse van de gebieden waar de territoriale expansie van de compagnie heeft plaats gevonden zou hebben duidelijk gemaakt dat dit landen waren met een zwak politiek bestel. Zo ontbrak op Ambon en Banda elk bovendorps gezag nagenoeg, op Sri Lanka was de kuststreek omstreden gebied, noch de Portugezen, noch de vorst van Kandy in het binnenland, waren in staat elkaar uit te schakelen. Deze politiek zwakke gebieden waren tegelijkertijd de landen waar een monopolieproduct werd aangetroffen, kruidnagelen, nootmuskaat en kaneel. Om het bezit van het kruidnagel- en nootmuskaatmonopolie veilig te stellen, was de compagnie verplicht een ring van verliesgevende factorijen te onderhouden die de Molukken voor concurrenten afsloot. Met de vorsten van Ternate en Tidore werden contracten afgesloten om de teelt van deze gewassen in hun gebied tegen te gaan. Hiervoor werden de vorsten jaarlijks schadeloos gesteld. Men kan zich dan ook afvragen of het voor deze machthebbers niet veel interessanter was een grote som ineens en rechtstreeks te ontvangen dan de soesah van de handel en productie te moeten controleren. Hierdoor werd tevens andere machthebbers binnen het gebied de mogelijkheid ontnomen een tegenwicht tegen het vorstelijk gezag op te bouwen. Handel en koningschap waren in Zuidoost Azië nauwer met elkaar verbonden dan in Zuid- of Oost Azië. Deze situatie maakt ook duidelijk waarom gedurende het gehele bestaan van de compagnie inheemse heersers hebben getracht haar te betrekken in de handel van hun landen. Van vrees was daarbij weinig sprake. Even tekenend voor de verhouding is dat de compagnie zich daarbij meestal afvroeg of het niet veeleer de bedoeling was om politieke steun te verwerven in mogelijke interne factietwisten. Lang niet altijd ging men daarop in. Het monopolie in de fijne specerijen en politieke machtsuitbreiding waren nauw met elkaar verbonden. Meer aandacht voor de interactie tussen de compagnie en de inheemse samenlevingen waar zij werkte had Gaastra behoeft voor een eenzijdige verklaring van de expansie.

Is het territoriaal bezit voor de compagnie eerder een zegen dan een last geweest? Gezien het aandeel van de monopolieproducten in de totale handel tussen Azië en Europa en de gunstige verhouding tussen gewicht en prijs, bleven deze fijne specerijen een weliswaar wisselende maar aanzienlijke pijler onder de Nederlandse handel. Of men deze voordelen had kunnen genieten zonder de protectiekosten voor forten en onrendabele vestigingen is wel zeer de vraag. Vanuit een Aziatisch compagniesperspectief gezien was er voor een gereguleerde monopoliehandel nauwelijks een alternatief dan de vrije mededinging met veel hogere prijzen en een onzeker

aanbod in een nauwelijks te beheersen markt. De vergelijking met andere delen van Azië maakt dit duidelijker.

Was de slavenarbeid voor de compagnie 'min kostelijker' dan het aannemen van vrije arbeidskrachten (94)? Bezielt men de lijst van kantoren met inheems personeel en slaven dan blijkt dat bijna alle slaven op Ceylon, Batavia en vestigingen in de archipel werden gevonden. De grote handelsposten in India hadden er geen. Het regionaal verschil is hier ook weer relevant: het lage ontwikkelingsniveau van de archipel maakte het moeilijk, zo niet onmogelijk er vrije arbeidskrachten te werven. De vraag of territoriale expansie vermeden had kunnen worden of dat het voordeliger was geweest voor de compagnie ervan af te zien, is achteraf weliswaar relevant, maar kon op het moment zelf waarschijnlijk niet worden beantwoord. Het is tekenend dat het monopolie in de Molukken pas in 1873 werd opgeheven. Kijken we naar de staatkundig zo andere situatie in het begin van de negentiende eeuw dan is het meest opvallende dat het Indische gouvernement pas na 1830 in staat was Java tot voordeel van de Nederlandse schatkist te beheren dankzij het cultuurstelsel. Dit was in die zin vergelijkbaar met de situatie onder de compagnie dat de overheid opnieuw de arbeid van haar onderdanen inschakelde voor de verbouw van produkten voor de wereldmarkt. Andere pogingen het eiland de eigen beheerskosten te laten opbrengen uit belastingen hadden gefaald. Het overheidsmonopolie op de arbeid op Java legde de Nederlanders zoals bekend allerminst windeieren.

Resumerend zou ik mijn oordeel over de eerste druk willen herhalen: een uitstekende ingang voor de organisatie van de compagnie, de betekenis ervan voor de Republiek, de omvang en de aard van de scheepvaart en het personeel. Maar bij de beschrijving en de verklaring van de expansie heeft de auteur helaas kansen laten liggen.

J. van Goor

J. M. Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade 1600-1815* (Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 1990, xiv + 428 blz., £32.-, \$59.50, ISBN 0 521 36585 6).

In zijn inmiddels klassieke studie *The Atlantic slave trade. A census* (Wisconsin, 1969) schat Philip D. Curtin dat van de zestiende tot de negentiende eeuw zo'n 9,4 miljoen Afrikaanse slaven in de Amerika's zijn ingevoerd. Wat was het Nederlandse aandeel in deze handel, die pas laat in de achttiende eeuw in diskrediet werd gebracht? Hier laat Curtin de lezer nogal in het duister. Volgens zijn berekening ontvingen de Nederlandse kolonies een half miljoen slaven, bijna 5% van de totale Atlantische slavenhandel (*Atlantic slave trade*, 84-85, 268). Dit cijfer is verwarrend, want wat waren die Nederlandse kolonies? Noordoost-Brazilië, van 1630 tot 1645/1654 een Nederlandse kolonie, telt niet mee. Evenmin Berbice, Demerara en Essequibo, die na de Napoleontische oorlogen Brits bezit werden. Wel Suriname, en de latere Nederlandse Antillen. Over het aantal slaven dat daarheen werd gebracht is Curtin echter vaag. Met betrekking tot Suriname acht hij de schatting van R. A. J. van Lier (*Samenleving in een grensgebied* (Amsterdam, 1977) 92) van 300.000-350.000 te laag; hij stelt een opwaartse correctie voor naar 500.000, in welk cijfer echter ook Berbice is begrepen. Het totale Nederlandse aandeel in de Atlantische slavenhandel ligt hoger dan wat Suriname en de Antillen, waar de slavenbevolking nooit van grote omvang was, ontvingen. Dit hing samen met de bevoorrading van later verloren kolonies als Brazilië, Berbice, Demerara en Essequibo, en aan de transitofunctie van Curaçao en St. Eustatius (Curtin noemt ten onrechte Aruba, in plaats van Statia). De rol van Nederlanders